

РЕЦЕНЗИЯ

**на дисертационния труд на Мария Грозданова Христова на тема:
„Керамиката от биритуалните некрополи (VII-IX в.)”**

за присъждане на образователната и научна степен „Доктор”

РЕЦЕНЗЕНТ: проф. д-р Милияна Каймакамова

Дисертационният труд е посветен на ранносредновековната керамика от биритуалните некрополи в района на Долен Дунав. Не може да има никакво съмнение, че проучването на историята на керамичната продукция на ранносредновековна България е сред най-значимите проблеми в съвременната медиевистика от гледна точка на бъдещите проучвания на такива важни сфери от нейното развитие каквито са икономиката и културата. Тази моя констатация ми дава основание да изтъкна, че изборът на темата е успешен и напълно оправдан. Същевременно направеният избор е сериозно предизвикателство за изследовател, който е в началото на своето научно поприще, защото предполага наличието на една по-определена интелектуална нагласа към нейното разработване. Но очевидно докторантката получава увереност и първоначален тласък от научния си ръководител проф. д.и.н. Людмила Дончева.

Бих искала да обърна внимание също така, че г-жа Христова е формулирала ясно целите на изследването си, насочени към изработването на типохронология на керамичния материал и разглеждане на проблема за произхода на „керамичната традиция на прабългарите, влиянията, които я оформят, а оттам и изходните територии, откъдето те поемат своя път на запад” (с. 4-5.). Ръководена от принципните изискванията за написването на всеки един дисертационен труд М. Христова е посочила неговата методика, структура и обем (с. 6-8). Съдържанието на изследването е организирано в три глави, заключение, библиография и табла и е с общ обем 208 страници. Неразделна част от дисертацията се явява Каталогът на керамиката от биритуалните некрополи, който представлява самостоятелно книжно тяло от 176 страници.

Глава първа е посветена на историята на проучванията на биритуалните некрополи и на самата керамика, открита в тях. Прегледът на отделните статии,

студии и монографии се предхожда от създаването на географска представа на биритуалните некрополи на основата на поместената на с. 9 карта. Бих искала да отбележа, че нейната функция като илюстрация на историографския преглед би се открила още повече с един макар и кратък коментар с оглед териториалния обхват на паметниците, който, както е видно, съвпада с територията, завладяна от прабългарите на хан Аспарух в последната четвърт на VII в. и превърнала се в ядро на основаната от него българска държава през 680 г. В тази глава успешно, по моя преценка, са очертани насоките, в които се осъществяват археологическите проучвания в периода от 1948 г. до днес, кръгът от въпроси, дискутирани от специалистите, както и необходимостта от едно по-подробно и целенасочено проучване на керамиката от биритуалните некрополи. С написването ѝ авторката показва не само отлична осведоменост относно изследванията, сторени вече в науката по интересуващата я проблематиката от българските и чуждите специалисти, но също така прави успешен опит за една критична преценка върху техните приноси и слаби страни. От нея става ясно, че ключово значение в археологическата литература придобиват няколко проблема, а именно: взаимовръзката между керамиката от биритуалните некрополи от Долния Дунав и салтово-маяцката култура, дали ранносредновековната българска култура от периода на ханството представлява неин „локален вариант”, долната граница в хронологията на салтово-маяцките паметници и кои са нейните етнически носители – българите или хазарите. Чест прави на М. Христова, че изразява открито и с необходимите научни доводи своята позиция както по отношение на хазарския уклон в характеристиката на салтово-маяцката култура, изразен особено ярко в трудовете на Е. Круглов и А. Комар, така и по отношение на изкуствено наложения през 50-те години на XX в. в румънската литература термин „балкано-дунавска култура” след откриването на некропола при Канул Виилор – Истрия в Северна Добруджа. Направеният кратък преглед на проучваният дава основание на М. Христова да констатира, че проблемите, свързани с хронологията на некрополите и произхождащата от тях ранносредновековна българска керамика не са намерили

окончателно решение. На тази основа авторката аргументира убедително актуалният характер на избраната от нея тема (с. 28).

Глава втора може да се окачестви като център на дисертационния труд, доколкото в нея се осъществява типологията и хронологията на керамиката. Изходната точка в нейното разработване се явява представянето на различните принципи на класификация, характерни за изследванията, предхождащи нейното самостоятелно проучване. Техният аналитичен преглед разкрива използването на различни подходи сред специалистите по отношение на избора на определящия признак за класифицирането на керамичния материал от некрополите. За част от тях това е технологията, а за други – формата. Като една възможна причината за липсата на единство в специализираната литература М. Христова вижда във обстоятелството, че „в повечето случаи предложените класификационни схеми съставляват част от по-обобщаващи трудове” (с. 29). Изключение от тази обща картина според нея прави монографията на Л. Дончева-Петкова от 1977 г. Запознаването с направените вече класификации поражда у дисертантката логичният въпрос: кой от тях трябва да се приеме за водещ? Отговорът на този нелек въпрос е потърсен на първо място посредством характеристиката на технологичния признак, тясно свързан с подготовката на глинено тесто. Затова в изследването той е представен значително по-подробно. Анализирването на т.н. „първи технологичен признак” най-вече според керамичните фрагменти, произхождащи от некрополите при Топола, Балчик и Нови Пазар дава основание на авторката да определи поставянето на технологичния признак в основата на класификационната схема на керамиката от биритуалните некрополи за неуместно, защото според нея „първостепенна роля играе функцията” на съдовете (с. 33-34). Приемам за обосновано изразеното от нея мнение че „в основата на изработване на класификационна схема трябва се поставят функционални и формални признаци” (с. 34-35).

В основата на своята класификация М. Христова поставя категорията „вид”, определена от формата на самия съд – гърне, кана, купа и т.н. Съответно видът се

дели на типове в зависимост от формата на тялото, а вариантите в рамките на типа се определят от контурите на съда. При изработването на класификацията се отчита също така нестандартният характер на керамиката с оглед на форми, размери и оформянето на отделните елементи на съда като устие, шийка, дръжка и т.н. (с. 36).

Подредбата на съдовете в класификационната схема е извършена според количествения показател. Първото място е отредено гърнетата, които са най-многобройният вид керамика, открита в биритуалните некрополи. Те са последвани съответно от каните, амфоровидните стомни, паниците, купите, ведрата и чашите. Предложената класификация има оригинален характер, отличава се със стройна структура и може да се оцени като съществен принос в проучването на историята на ранносредновековната българска керамика. С предложената нова типология са внесени редица уточнения в появата и развитието на отделните видове керамична посуда и са локализиран част от районите на организирано керамично производство.

Бих искала да обърна внимание на репертоара от съдове в класификационната схема. Той определено ще се използва в по-нататъшното проучване на традиционната българска култура през Ранното средновековие, чиито прояви и съдържание са все още слабо изследвани.

Осъществената класификация на керамиката става основа за нейната периодизация. Затова голям научен интерес предизвикват наблюденията, констатациите и изводите, направени от М. Христова във връзка с хронологията на керамиката. Този труден за окончателно решение проблем, както е известно, опира до друг същностен проблем, именно за хронологията на самата ранносредновековна българска култура и по-конкретно за нейното начало. Тук отново е направен критичен преглед на изказаните вече в науката становища (с. 81-86). Видно е, че част от учените при определянето на хронологическата рамка се ръководят от обреда, керамиката и накитите от некрополите при определяне средата на VIII в. като долна граница за появата на постоянни некрополи в района на Долния Дунав. Друга част освен от обреда се ръководят и от стратиграфията и

инвентара, за да датират некрополите при Ножарево и Караманите в VIII-IX в. Трети като румънските изследователи са по-предпазливи в изказванията си по отношение на християнската принадлежност на некрополите, намиращи се на север от Дунав.

В дисертационния труд етапите в развитието на керамиката са открити чрез анализа на статистическите данни за количественото разпределение на различните видове и типове съдове в некрополите, разположени южно или северно от Долен Дунав. Наред с количествения показател при определяне на хронологията на керамиката се отчитат и данните от съчетаването на различните съдове и тяхната корелация с други находки и най-вече с металните, произхождащи от даден некропол. Бих искала специално да изтъкна, че с използването на металните находки като един сигурен критерий при определяне на долната граница на хронологията на керамиката в периода от края на VII-VIII М. Христова прави още един безспорно важен принос в изследването си (с. 128-129 и сл.), защото дава нови аргументи в подкрепа на тезата, че зараждането и началното развитие на ранносредновековната българска култура започва успоредно със създаването и началното развитие на българската държава в края на VII-VIII в.

Глава трета, посветена на проблема за произхода на прабългарската керамика, представлява също голям интерес не само от археологическа, но и от историческа гледна точка. В търсенето на отговора на този все още дискуссионен въпрос за отправна точка служи разглеждането на морфологичната близост между съдовете от биритуалните некрополи от Долен Дунав и тези от други райони, в които има сигурни данни за присъствието на български племена (с. 141). И тук, както в предходните глави е представена историята на проучването на този проблем в българската и чуждата историография. Той позволява да се открият основните територии, в които прабългарите са могли да развият грънчарските си умения. Според наблюденията на авторката това са Кавказ, Северното Причерноморие – най-вече района на Крим, и Средното Приднепровие (с. 147).

Систематизираните многобройни паралели и анализът върху тях довеждат М. Христова до редица важни изводи относно произхода на прабългарската керамика. Преди всичко осъщественият сравнителен анализ между керамиката от салтово-маяцката култура и керамиката от биритуалните некрополи от района на Долен Дунав разкрива много добре различията между тях. Сходствата според нейното проучване се отнасят преди всичко до „песъчливата керамика с врязан орнамент”. Приведените редица паралели с културата на адигейските народи, както и с тези от планинския район на Дагестан и Чечня позволяват на докторантката да обобщи, че прабългарската керамика и нейните майстори са изпитали изключителното влияние на кавказките народи и най-вече на сарматите. Може да се обобщи, че на основата на осъщественият сравнителен анализ между керамиката от биритуалните некрополи и тази от салтово-маяцката култура в дисертацията се прави сериозен научен принос в уточняване на влиянията под чието въздействие керамичната традиция у прабългарите се развива и обогатява, запазвайки индивидуалния си облик. Поставянето на акцента върху сарматското влияние в изследването е ценно доказателство, което насочва към един доста напреднал етап на уседналост у прабългарите от Северен Кавказ към края на VII-VIII в.

Заключението на труда има оригинален характер и в синтез отразява основните насоки на цялостното изследване на проблема за керамиката от биритуалните некрополи.

Авторефератът отразява вярно съдържанието на дисертацията.

Към Мария Христова имам следните препоръки и бележки с оглед публикуването на труда:

1. Неговото заглавие да се допълни с посочване на района на биритуалните некрополи, т. е. Долен Дунав. Това уточнение, направено на с. 1 в труда, не оправдава неговото отсъствие от заглавието.

2. На с. 6 за горна граница на изследването се определя периода до християнизацията, без да се конкретизира, че това е времето до средата на IX в.

3. Паралелите с керамиката от други райони, заселени с прабългари, биха се обогатили с наблюденията върху керамичната посуда в погребалните могили от областта на Средна Волга, обобщени в монографията на Р. С. Багаутдинов, А. В. Богачев и С. Е. Зубов (Самара, 1998).

Приносителите в дисертацията, посочени в рецензията, ми дават основание да препоръчам на почитаемите членове на научното жури да присъди образователната и научна степен „ДОКТОР” на МАРИЯ ГРОЗДАНОВА ХРИСТОВА. Убедена съм, че тя напълно я заслужава.

3. X. 2011 г.

проф. д-р Милияна Каймакамова

София